

Проф. др Валентина Питулић
Филозофски факултет
Универзитета у Приштини
са привременим седиштем
у Косовској Митровици
valentina.pitulic@pr.ac.rs

https://doi.org/10.18485/ai_filip_visnjic.2018.4821.163.41.09-13:398 Вишњић Ф.

МИТОЛОШКИ СЛОЈ У ПЕСМИ ФИЛИПА ВИШЊИЋА „ПОЧЕТАК БУНЕ ПРОТИВ ДАХИЈА“¹

У раду се бавимо почетним стиховима песме „Почетак буне против дахија“ у којем се уочава митолошки слој који претходи историјском делу песме. Показаћемо на који начин је древни слој песме утицао на покретање радње у важном историјском тренутку ослобађања од Турака. Полазиште ће бити митолошка песма „Женидба месечева“ из Вукове збирке где поједине симболе који учествују у Космогонији, на други начин, налазимо и у Вишњићевој песми. Интертекстуална прожимања покаже да и епска песма садржи слојеве позајмљене из других жанрова, који инкорпорирани у десетерачку матрицу имају важну улогу у епској биографији јунака.

Кључне речи: Филип Вишњић, епика, муња, гром, барјаци, Турци, Срби, Карађорђе, Дрина.

У новом читању епске традиције наметнула се једна тема која је, чини ми се, нашла оправдање у самој поетици народне традиције, а то је да је свака песма палимпсест и да је у основи епског певања неки архаични

1 Рад је рађен у оквиру пројекта *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* (бр. 178011) Института за књижевност и уметност Београд, који финансира Министарство просвете, науке и тохнолошког развоја Србије.

слој који се временом мењао и добијао ново значење. И сам Вишњић, песник буне, стварао је, несумњиво, на матрици већ постојеће народне формулативне традиције, на чијем се фону нашао један историјски догађај.

Кренућемо од тврђења Веселина Чајкановића да су сви велики народи имали у својој историји један догађај који је апокалиптичан и који се одређује као „смак света“ (Чајкановић 1994: 353-374), а то је у српском народу био Косовски бој. Ако је време од Косовског боја било време апокалипсе у народној традицији, односно „смака света“ све епске песме од косовског циклуса, преко покосовског, хајдучког и ускочког, јесу оне у којима је означена жеља колектива за поновним освајањем слободе, односно, за поновним успостављањем реда, тј. како би рекао Мирча Елијаде „извесна територија постаће 'својом' тек пошто се изнова 'створи', то јест пошто се сакрализује“ (Елијаде 2003: 83). Ако је пад српске државе у народној традицији био међаш по коме се препознавало време победе хтонског над соларним (соларни принцип кнез Лазар, хтонски цар Мурат), у народној свести својство соларног и лунарног пренето је на рају и Турке. Ако идемо овим трагом могли бисмо да кренемо од палимпсеста текста, односно, да у песми трагамо за остацима митског, у појави небеских тела, као важним актерима једног историјског догађаја важног за опстанак колектива.

Требало би кључеве за дешифровање најстаријег слоја песме тражити у митолошким песмама, пре свега у песми „Женидба месечева“² из Вукове прве књи-

2 Фалила се звијезда даница:

„Оженићу сјајнога мјесеца
Испросићу муњу од облака,
Окумићу Бога јединога,
Дјеверићу и Петра и Павла,
Старог свата светога Јована,

ге која у првом делу садржи митолошки, а у другом хришћански слој (нешто слично налазимо и у песми Филипа Вишњића „Почетак буне против дахија“). Песма „Женидба месечева“ је митолошка песма са интернационалним мотивом уређивања космоса и успостављања реда. Могли бисмо трагове ове митолошке песме да потражимо и у почетку песме „Почетак буне против дахија“. Наиме, Вишњић на почетку песме не говори о пропалој царевини. То је нешто што се подразумева, односно нешто што је конкретна историјска чињеница. Хармонија једног колектива је нарушена, односно хтонско (цар Мурат) надвладао је соларно (кнез Лазар). Како у свим митологијама света постоји борба светлости и таме, „претварање Хаоса у Космос уз помоћ божанског модела Стварања“ (Елијаде, 2003: 82). На почетку Вишњићеве песме око посматрача је усмерено ка небеском простору, у фокусу Космоса, где звезда Даница у митолошкој песми као каква владарка влада Космосом и оглашава вест да хоће да ожени сјајнога

Војеводу светога Николу,
Кочијаша светога Илију.“
Што се фали звијезда даница,
Што се фали, то јој и Бог дао:
Оженила сјајнога мјесеца,
Окумила Бога јединога,
Одјевери и Петра и Павла,
Старог свата светога Јована,
Војеводу светога Николу,
Кочијаша светога Илију.
Стаде муња даре дијелити:
Даде Богу небесне висине,
Светом Петру петровске врућине,
А Јовану леда и снијега,
А Николи на води слободу,
А Илији муње и стријеле.
(Вук 1841: 155-156)

месеца муњом од облака. Она успоставља хармонију и обезбеђује чин стварања. Бошко Сувајцић је приметно да се у тумачењу небеских прилика Турци пењу на Небојшу кулу „што би, у композицији песме, организованој на оси *небо:земља*, представљало *међупростор*, или ничији простор, односно митски простор који је смештен *ни на небу ни на земљи*“ (Сувајцић 2005:145).

Сам наслов песме „Почетак буне против дахија“ указује на то да нешто почиње, да се налазимо пред неким важним догађајем и променом, као што звезда Даница иницира космичку свадбу. У песми Филипа Вишњића, на самом почетку, имамо активни принцип који је својство митолошког поимања света. Стих *и да друга постане судија* указује на време промена, владавину неког другог, да се успостави другачији систем, као што звезда Даница наговештава друго време у небеском простору. То је време свадбе, спајање мушког и женског принципа, да би се иницирало рађање. У епској песми, на самом почетку, народни певач говори о чуду, о појачаном дешавању, а онда се спушта о сферу земаљског, где улази у историјско време кнезова, Турака и сиротиње раје. На овом тројству (лагано увођење историјског времена и симбола бројева) заснива се читава структура песме. Наиме, Турци, кнезови и раја као да су део Космогоније на којој ће започети нови живот, односно у том троуглу се зачиње сиже песме. Народни певач из ове тријаде одмах одваја једну категорију, категорију *сиротиње раје*, која је преузета из бајке где помагачи имају важну улогу у борбама јунака (Дрндарски 2001: 35-42). У овом тренутку, издвајањем актера догађања, придодаје се још један актер, а то су *божји угодници*.

Народни певач је на почетку песме убацио нанос митолошког времена, у позиционирању добра и зла, активног и пасивног принципа, уводећи у песму сиро-

тињу рају која глоба давати на може/ни трпит турскога зулума (Вук 1862: 131). Ако бисмо ово ставили на фон митолошке матрице то би значило да раја, која је носилац соларног принципа, не може да даје глобу, односно порез, односно симболичну жртву која није добровољна већ наметнута, а свака наметнута жртва не потпада под принцип ни митолошког ни хришћанског уређивања света (Павловић 2000: 7-65). Дакле, на самом почетку песме долази до негације недобровољног жртвовања, као и негације хтонских сила у облику историјске категорије Турака, који су успоставили систем доминације зулума. Народни певач на фон епског збивања оставља рају и божје угоднике, као помагаче, слично бајци, који се спремају да се изборе са хтонским силам и донесу светлост, односне успоставе нову космогонију у којој би завладала хармонија слободе. Народни певач уводи у песму још један знак из сфере митологије, односно древних времена (црвену боју, односно крв) *јер је крвица из земље проврела* што указује на „знак“ да се освете стари, где је присутан култ предака својствен претхришћанском доживљају света. Међутим, народни певач одмах уводи и хришћанску категорију *Земан дош'о ваља војевати/ За крст часни крвицу прољевати/ Сваки своје да покаје старе* (Вук 1862: 131). У овом тренутку радња се помера у горњу сферу (*Небом свеци сташе војевати*). Стих у свом почетном облику има нешто од палимпсеста митолошке песме у стиху *Фалила се звијезда Даница*. И у једном и у другом стиху постоји активан принцип. Звезда Даница се фали, а *небом свеци сташе војевати*. Звезда се фали да ће оженили сјајнога мјесеца. Она је та која у митолошкој сфери уређења космоса активно учествује, односно покреће радњу, док у Вишњићевој песми војују свеци. Они су активни, они међу *разне прилике*, они на

небу шаљу знаке да се Србљи на оружје дижу. Они су хришћански свеци, који покушавају да успоставе ред у нарушеној хармонији, али сада историјски одређеног времена. У сваком случају, и у митолошкој песми, као и у Вишњићевој, исти је циљ, а то је хармонизација простора, успостављање реда, код Вишњића – у нарушеном историјском поретку ствари.

Ређање небеских прилика се не догађа одмах. Све иде у одређеном временском интервалу. Појачан је хришћански слој, ређањем светаца који омеђују *прилике* које на неки начин имају обележје митолошког:

„Од Трипуна до светога Ђурђа
сваку ноћцу месец се ваташе
да се Србљи на оружје дижу
ал’ се Србљи дигнут не смједоше“
(Вук 1862: 131)

песми је доминантна константност, непрекидно дешавање, устаљеност радње која се догађа од *Трипуна до Светога Ђурђа*. Свети Трипун (14. фебруар) кога „заједнички прослављају виноградари као што се прославља сеоска слава“ (СМР 1970: 286). То је зимски светац, када по паганском веровању влада зима, односно демон хладноће. Месец, који „има везе са демонима ноћи и доњег света“ (Чајкановић 1994а: 336) у песми се *вата* на небу до Ђурђевдана³, који је пролећни све-

3 „Ђурђевдан је велики пролећни празник којим се одваја нови, летњи период од зимског. То је, у ствари, празник оживљене природе, када се безбројним обичајним радњама настоји пренети снага оживљене природе, у првом реду нове вегетације, на људе и стоку, живине и пчеле, на усеве и винограде. Обичаји почињу брањем биља, трава и цвећа, којим се крми стока, плету венци, посебно за стоку, кућу и кошнице.“ (Српски митолошки речник, стр. 119)

тац. Вишњић је омеђио време ове небеске прилике почетним Св. Трифуном који је заштитник виноградара. Народ је у аграрном календару уочио да од Трифундана време бива све топлије, па можда и није случајна симболика да би све требало да иде од хтонског, хладног, ка топлијем, односно соларном, које се завршава Ђурђевданом, који је „сачувао доста веровања и обичаја који магијским путем треба да осигурају напредак и плодност стоке и поља, здравље и срећу међу људима“ (Недељковић 1990: 72). Овде се поклопило хришћанско и митолошко поимање света. Месец почиње да се *вата* у зиму, хтонско, демонско време и завршава се у пролеће, на Ђурђевдан.

Св. Трифун је заштитник винове лозе, а вино се користи у евхаристији, па је могуће и ту тражити елементе светих тајни, које су биле у функцији буђења искомске снаге у човеку, односно колективу. Свети је Ђорђе у народном веровању „велики пролећни празник којим се одваја нови, летњи период од зимског“ (СМР 1970: 118), што би опет могло да значи победу хтонских сила, а иза њега несумњиво стоји неко старо божанство вегетације. Прва небеска прилика је јасно означена као назнака победе лунарног принципа, односно хтонских предела у којима доминира демон зиме, у историјском смислу хтонска сила, односно Турци. У другој прилици, од Ђурђевдана до Митровдана *Све барјаци крвави идоше*, појачава се иницијатива да се крене у борбу. Ђурђевдан је време буђења вегетације, а свети Ђорђе у народу „важи као помоћник и заштитник у рату“ (Недељковић 1990: 277).

Није случајно Филип Вишњић другу прилику на небу, *крваве барјаци*, омеђио почетком Ђурђевдана, за-

штитником ратника, па све до Митровдана⁴. Песма иде у правцу христијанизације наслеђеног палимпсеста који се огледа у дешавањима у космосу, што није уобичајено у епици, са симболима хришћанства који такође на неки начин учествују у небеском разрешавању историјских прилика. Ђутање Срба иде у правцу грађења психологије колективног јунака, али и хришћанског разумевања времена да се све догађа по божјем допуштењу и када дође до пуноће времена. Трећа прилика је обележена грмљавином, односно праском:

„Гром загрми на светога Саву
Усред зиме кад му време није
Сину муња на часне вериге
Потресе се земља од истока
да се Србљи на оружје дижу.“
(Вук 1862: 131)

Веровање о муњи и грому је у српском народу древног порекла. Још је Ватрослав Јагић писао о томе да је иза муње и грома стајало паганско божанство које је њима управљало (Јагић 1871: 28), али се веровало и „да су Гром и Муња брат и сестра“ (Јанковић 1951: 43). Ватру

4 „По старом српском рачунању времена, Митровдан који пада 26. октобра/8. новембра, чини крај летњој половини године, која се делила на два полугођа – ђурђевско (летње) и митровско (зимско). О Митрову дне исплаћују се најамници, плаћају дугови и сл. У многим крајевима домаћинства која су држала слуге, узимали су их на Ђурђевдан, а отпуштали на Митровдан. Тада се склапају погодбе са новим слугама и, по обичају, многи други рачуни измирују. Улазећи у зиму, хајдуци су се о Митровдану склањали код јатака, што је исказано и у народним јуначким песмама: *Митров данак, хајдучки растанак/Ђурђев данак, хајдучки састанак.*“ (Миле Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Вук Караџић, Београд, 1990, стр. 155)

(Тројановић 1990: 15-34) односно прасак од кога је све постало, налазимо у митолошким песмама које певају о космичкој свадби. Звезда Даница проси муњу од облака. Тренутак *стаде муња даре дијелити* представља моме-нат када долази до стварања света односно уређивања космоса (али уз учешће хришћанских светитеља). И у песми Филипа Вишњића налазимо митолошки нанос у облику грома (иманентно својство у стварању света и симбол многих митова) који грми на светога Саву, чиме је завршена замена симбола бога грома, Перуна, светим Савом. У песму се уводи муња, као битан симбол стварања, која сија на *часне вериге*, које су „у народу празноване највише због грома“ (Недељковић 1990: 261). Земља која се тресе од истока (као место изгравања сунца) указује на соларни принцип, пред чијим знамењем се *Србљи дигнут’ не смједоше*. Филип Вишњић се у четвртој прилици враћа на светога Трипуна када се *Увати сунце у прољеће/у прољеће на светог Трипуна/један данак три пута се вата* (Вук 1862: 132). Филип Вишњић смешта светог Трипуна у пролеће (за разлику од првог фокусирања, у зиму). У овом делу песме, уводи у игру сунце које *три пута игра на истоку*⁵.

У овом делу песме занимљив је још један моме-нат који можемо посматрати као део магијских ритуала којим се штити посед, а то је описивање круга. Наиме, песма почиње *приликама* на светога Трипуна, и све се

5 „Лепа је и занимљива песма у којој се девојка хвали како је лепша од Сунца и позива га, да би се у то уверило и само, да изиђе на равно небо, а онда ће на гору. Када тако учинише, ’Три пут се је Сунце заиграло, //па одведе лијепу девојку, // Да је узме себи за љубовцу, // Од ње поста звијезда Даница.’“ („Сунце се дјевојком ожени“, Ристић, Песме, 9, у Ненад Ђ. Јанковић, *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*, Српска академија наука, Српски етнографски зборник, књига LXIII, Београд, 1951, стр. 63)

завршава поново на светога Трипуна, односно небеске прилике су трајале годину дана. Описан је круг⁶ којим се омеђава простор и у који не могу да уђу демони, односно хтонска бића. Описивањем временског круга, уз четири небеске прилике (број четири „по веровању четири бика држе земљу на својим леђима“ (СМР 1970: 46) завршен је митолошки слој песме. Први део песме припада старијем слоју, који је остатак митолошких реслова у десетерачкој структури. Лагана христијанизација захватила је оне делове песме који маркирају време када се небеске прилике догађају, слично песми о женидби месеца када звезда Даница дели дарове (Даде Богу небесне висине,/ Светом Петру петровске врућине,/ А Јовану леда и снијега, /А Николи на води слободу,/ А Илији муње и стријеле (Вук 1841 :156).

У оном делу песме где почиње земаљско дешавање Филип Вишњић у фокус описивања ставља српско царство које је погинуло. Погибију српског царства, која се догодила на Косову пољу, можемо сместити на древну матрицу митских простора омеђених територија, односно држава, слично борби дивова и змајева за сопствени посед. У Вишњићевој песми у казивању и савету цара Мурата, симболу хтонског, појављују се елементи хришћанске етике. У његовом казивању до-

6 „У неким крајевима круг је представљао поуздану заштиту за читаву заједницу, за све њене припаднике и сву њену имовину. Описивали су га, наравно, онда када је опасност била општа. Било је више таквих прилика, али посебно су две изазивале велику панику код српских сељака и потицале их на акцију: реч је о епидемији људи или стоке и о појави облака бременитих градом. Тада се прибегавало свим расположивим средствима заштите. Описивање магијског круга било је једно од најчешћих. Понегде се то чинило тако што је око читавог атара заоравана бразда.“ (Душан Бандић, „Народна религија Срба у 100 појмова“, Нолит, Београд, 1991, стр. 110)

минирају опозитни односи, што се види у стиховима *Ви немојте раји горки бити/веће раји врло добри будте/Не износте на рају бијезда/Не дирајте у њихове цркве/ни у закон нити у поштење/не ћерајте освете на раји* (Вук 1862: 134). Казивање Муратово преноси се на казивање старца Фоча *од стотину љета*, иако из супротног табора, који такође подсећа на некакво митско биће, оличење мудрости и искуства.

На крају се појављује Карађорђе као победник, али он има обележја некаквог митског претка, подаривши му ореол војничке неприкосновености и митског безречја (Сувајџић 2010: 48), али са знацима хришћанства. Народни певач каже: *Кад је Ђорђе Србијом завладо/и Србију крстом прекрстио/И својим крилом закрилио*“ (Вук 1862: 151). Карађорђе има обележје митског јунака⁷. Он је Србију *крилом закрилио*, а Турци га позивају да се преда називајући га змајем: *„Изић’ амо, Петровићу Ђорђе/Тко ће љута змаја преварити/Тко ли њега спаваћива наћи*“ (Вук 1862: 146). У епским песмама змајевити јунак *„штити заједницу од упада туђинаца и бори се за очување успостављеног поретка*“ (СМ 2001: 2008). На крају песме и Карађорђе има извесне атрибуте змајевитог јунака, јер је Србију, дакле омеђени простор, закрилио својим крилом, али народни певач иде и корак даље па даје координате омеђеног простора *Од Видина пак до воде Дрине/Од Косова те до Биоград* (Вук 1862: 151).

Ако су у митовима у првим борбама између змајева и других митолошких бића земљу, односно освојени посед, омеђавали водом, а земљу поседовали они који су поседовали воду, није случајно што се сам крај пес-

7 Види Ненад Љубинковић, *Од историје до народне историје*, „Карађорђев недовршени прелазак из живота у мит“, зборник „Карађорђе у епу и историји“, Београд, 1995, стр. 75-76.

ме у извесном смислу ослања на древну митолошку матрицу. Она се лагано спушта у историјски контекст где је архаична представа о натприродним бићима, носиоцима необичне снаге, замењена историјском личношћу, Карађорђем, који има потиснуто обележје крилатног јунака. У исто време, на фону древне матрице, где је вода била граница између два света, или симбол поседовања територије, долази до поклапања са историјским контекстом воде Дрине и вожда Карађорђа који се спрема да је преброди и стави под свој посед, односно ослободи од хтонских сила. Тиме бисмо могли рећи да у једва приметним назнакама, у археологији епског текста стоји палимпсест митолошких наслага.

Песма, која је на почетку била у сфери *ни на небу ни на земљи*, дакле у сфери небеског, полако се, преко дешавања на земљи, зауставља на принципу воде која је, како наводи Душан Бандић, „у нашој народној религији (вода) имала и нека дубља, симболична значења“ (Бандић 1991: 66). Вода је овде граница, која са атрибутом *племенита међо* добија сасвим ново значење. И она доприноси да песма, поново, из историјског миљеа, пређе у симболичне просторе митског, где је Карађорђева нова препрека, Дрина вода, добила значење нових подвига.

Извори и литература

- Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме, књига прва*. У Бечу: Штампариа јерменскога манастира, 1841.
- Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме, књига четврта*. У Бечу: У штампарији јерменског манастира, 1862.
- Бандић, Душан. *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит, 1991.

- Дрндарски, Мирјана. *На вилином вијалишту*. Београд: Рад, КПЗ Србије, 2001.
- Елијаде Мирча. *Свето и профано*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2003.
- Јгичъ, Ватрослав. *Исторія сербско-хорватской литературы*. Казань, 1871.
- Јанковић, Ненад Ђ. *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*, Београд: САНУ, 1951.
- Љубинковић, Ненад. *Од историје до народне историје*. „Карађорђево недовршени прелазак из живота у мит“, зборник „Карађорђе у епу и историји“, Београд, 1995.
- Недељковић, Миле. *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: Вук Караџић, 1990.
- Павловић, Миодраг. *Поетика жртвеног обреда*. Београд: Просвета, 2000.
- Сувајџић, Бошко. *Јунаци и маске*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2005.
- Сувајџић, Бошко. *Певач и традиција*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- СМ: *Словенска митологија*, редактори Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић, Београд: Zepher bookworld, 2001.
- СМР: *Српски митолошки речник*. Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић. Београд: Нолит, 1970.
- Тројановић, Сима. *Ватра у обичајима и животу српског народа*. Београд: Просвета, 1990.
- Чајкановић, Веселин. *Студије из српске религије и фолклора*, Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партедон М. А. М, 1994.
- Чајкановић а, Веселин. *Стара српска религија и митологија*. Београд: СКЗ, БИГЗ, Партедон, М.А.М, 1994.

Валентина Питулић

МИТОЛОШКИ СЛОЈ У ПЕСМИ ФИЛИПА ВИШЊИЋА „ПОЧЕТАК БУНЕ ПРОТИВ ДАХИЈА

Резиме

Филип Вишњић, певач Првог српског устанка, у песми „Почетак буне против дахија“ певао је о приликама под којим је почео овај важан догађај у осторији Срба. На фон народне десетерачке епике, овај слепи гуслар, транспоновао је историјски догађај који је у песми добио још један, митолошки слој, позајмљен из древне народне традиције. Први део песме догађа се у некој сфери која је *ни на небу ни на земљи*, где се показују небеске прилике са задатком да опомену колектив да је дошло време војевања.

Прожимање митолошког и хришћанског слоја, на самом почетку песме, у функцији је симболичног увођења у даљи ток радње, која ће резултурати подизањем устанка у којем ће се издвојити вожд Карађорђе, чији је лик грађен по моделу и епског и митског јунака.

Показало се да је палимпсестност песме значајна како у дешифровању древних слојева певања, тако и у праћењу формула традиционалне културе у функцији приказивања историјских догађаја важних за опстанак колектива.